

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ**

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ИЛМ-ФАН ВА ИННОВАЦИЯ

**Илмий-амалий конференция
материаллари**

**Қарши
“Қарши давлат университети” нашриёти
2019**

Чингиз Айтматовнинг “Тоғлар қулаётган замон (Абадий қаллик)” романидаги бош ғоя.

**I босқич магистри Сатторзода Хуршида
Илмий раҳбар доцент Имомова Г.**

Башарият тан олган даҳо ижодкор, афсонавий ёзувчи Чингиз Айтматовнинг "Тоғлар қулаётган замон (Абадий қаллик)" романи қисмат чизгиларининг ўзгармаслиги, эътиқод ва ҳаёт ўртасидаги абадий кураш тасвирланган замонавий фалсафий асардир. Ёзувчи умри якунида дунё юзини кўрган ушбу асарда Ч.Айтматовнинг ҳаёт, тақдир, инсон ва табиат ҳақидаги хулосалари, теран мушоҳодалари ўз аксини топган. Асар ижодкорнинг бошқа асарларидан кўп жиҳатдан фарқ қилади.

"Тоғлар қулаётган замон (Абадий қаллик)" романида Чингиз Айтматовни биз шунчаки ёзувчи эмас, балки руҳшунос, инсоншунос ёзувчи сифатида яна бир бор таниймиз. Чунки асар қаҳрамони Арсен Саманчин тимсолида ёзувчи бани башар мудом қизиққан руҳият сирларини, қалб асрорини, инсон табиатининг ғоят дақиқ қирраларини моҳирона тадқиқ этади. Романда А.Саманчиндан ташқари Айдана Самарова, Эртош Қурчалев, Бектур Саманчин, Элас Жаабарсова, Тоштанафгон, араб шайхлари Ҳасан ва Мисир каби образлар тасвирланган бўлиб воқеалар ривожиди уларнинг ҳиссаси салмоқлидир. Бош қаҳрамонга қўйилган беш томонлама сифат талаби орқали биз асарда тасвирланган образлардан қай бири бош қаҳрамон мавқеига даъвогар бўла олишини аниқлаймиз.

Аввало, асардаги энг фаол образ Арсен Саманчин ҳақида. Ёзувчи асар бошида уни китобхонга "қиссамиз қаҳрамони" сифатида таништиради. Хўш, бу образ бош қаҳрамон сифатидаги талабларга қай даражада жавоб бера олади? Саволимизга ушбу образни таҳлил қилмоқ орқали жавоб олишимиз мумкин.

Арсен Саманчин образида ёзувчи, мустақил эгамен журналист, нозикфаҳм сиёсатчи, атрофида юз бераётган воқеаларга беэътибор бўлмаган шахс, ўз даври иллатларини пайқай олган ва уларга қарши қуроли – қалами билан курашган эркин фикр эгаси, мусиқа санъатини "Худога етишиш, руҳ

галактикаси" ¹ деб билган, шу сабаб операчига кўнгил қўйган ошиқ, сўнг бор умидлари йўққа чиққан, аммо эътиқодидан қайтмаган чинакам Инсон қиёфаларини айтматовона даҳолик билан уйғунлаштира олган. Айти шу хусусиятлари билан Арсен Саманчин "Қиёмат"даги Авдий, Исо Масих, "Асрга татиғулик кун"даги Эдигейни, Абутолибни беихтиёр эсимизга солади. Бу хислатлар Чингиз Айтматов асарларидаги умумий туташ чизикларни ташкил этар экан, демак, улар ёзувчи шахсиятини, борлигию борлигини, ҳатто ижодий тафаккурини бошқара олган кучлар бўлган дея хулосага келишимиз мумкин. Негаки, устози аввал Арасту ўз "Поэтика"сида қуйидаги фикрни келтиради: "Ўзи ҳаяжонлана оладиган шоир томошабинларни ҳаяжонлантира олади, ўзи ғазаблана оладиган киши томошабинларни ҳам ғазаблантира олади" ². Шу сабаб Арсен Саманчин шахсиятидаги исёнкорлик, эътиқод кучи ва ҳатто ўз давридан илгарилаган дунёқараш аслида Чингиз Айтматовга тегишлидир, Арсен Саманчин эса унинг асардаги, бадииятдаги аксидир. Биз бу билан Арсен Саманчин образи аслида Чингиз Айтматовнинг ўзи (прототипи) деган фикрдан йироқмиз. Фақат ёзувчи тафаккури, ҳақиқатлари шу образда акс этган демоқчимиз.

"Тоғлар қулаётган замон (Абадий қаллик)" романида бош ғоя - одамийлик, инсон ва табиат ўртасидаги гармониянинг шу муштараклик асоси бўлган Инсон томонидан бузилаётганидан ўксиш, табиатни асраш, борлиқни, инсон борлигини асраш ва тақдир. Хўш, қаҳрамонлардан қай бири бу ғоянинг асар бўйлаб ҳаракатини таъминлайди? Бу Арсен Саманчин образидир. Асар бошида китобхонга нотавон, ожиз ва ҳатто кўримсиз бўлиб кўринган (ресторандан ҳайдалиш воқеасини эсланг) – Арсен Саманчин воқеалар изчиллиги давомида ўз ҳаётий эътиқодига эга, қалбига хиёнат қилмаган, миллати учун, унинг миллий ўзлиги учун курашган ва ҳатто эътиқоди йўлида иссиқ жони - мислсиз тафаккурини қурбон қилган қаҳрамонга айланади.

¹ Айтматов Ч. Тоғлар қулаётган замон (Абадий қаллик). - Т.: ВЕКТОР-ПРЕСС, 2009. – 30б (Бундан кейинги кўчирмалар ҳам шу нашрдан олиниб саҳифаси қавс ичида кўрсатилади)

² Аристотел Поэтика. Т; Янги аср авлоди 2004, 21 бет

“Арсен Саманчин образида инсониятни туғилганидан то сўнгги лаҳзасига қадар таъқиб қилувчи азалий, тақдир сири намоён бўлади. Ёзувчи Арсен Саманчин ҳаётини тақдир битиғи, қисматнинг тизгинсиз ўйинлари сабаб фожиага рўбарў қилиб қўядики, китобхон тафаккурида азалий ҳақиқат - тақдир ҳақиқати жонланади.”³ Асар бошида қўйидаги фикрларни ўқиймиз: "Абадий бир ҳақиқат мавжуд - тақдирини, пешонасига ёзиб қўйилганини ҳеч ким олдиндан билишга қодир эмас, кимнинг қисмати қандай бўлажagini ҳаётнинг ўзи кўрсатади, тақдир дегани шу" (16 бет). Ёзувчи нега айти шу фикрлар билан бошлади асар муқаддимасини? Негаки, бу фикр роман воқеаларини ҳаракатга келтирадиган ва шу ҳодисалар мобайнида исботлана борган қисмат чизгиси ҳақидадир. Яъни ёзувчи китобхонни асар ибтидосидаёқ қутилмаган интиҳого тайёрлайди. Шу сабаб ўқувчи асарни ҳар қандай ҳолатга тайёр ҳолда ўқийди ва ҳар бир воқеани ҳаётий, табиий қабул қилади, сохта ҳислардан йироқлашиб, чинакам ҳисларни туя олади. Бу эса Чингиз Айтматовнинг мислсиз бадиий тафаккур қудратидан нишонадир.

Арсен Саманчин образи билан танишар экансиз, унинг ҳар қандай сохтакорликдан, иккиюзламачилиқдан холи эканини кўриб ҳайратланасиз. Аслида дунё устунларини шундай чин виждон эгалари тутиб турганига иймон келтирасиз. Бу образ орқали ҳар қандай давр - ҳатто бозор иқтисодиёти даври ҳам, ҳар қандай глобализация , "оммавий маданият" ҳам одамийлик, эзгулик, муҳаббат каби инсоний мезонлардан устун бўла олмаслиги кўрсатиб берилган. Арсен қирғиз миллати вакили сифатида миллий маънавий бойлик - "Абадий қаллик" учун курашди, биринчи севгиси Айдананинг чин истеъдоди улгуржи маданият қўлида қўғирчоқ бўлмаслиги учун ёниб қуйди, табиатнинг қирғиз халқига атаган ноёб тухфаси – Узангилаш қор барсларининг қирилмаслиги учун, Жаабарс учун курашди, эътиқодига, ҳаётий ақидаларига хиёнат қилмаслик учун ҳаётдан воз кечди. Замона унинг исёнкор шахсиятини, ҳақиқат билан омухталанган ақидаларини зиддиятлар билан чегараланган қолипларига сиғдирмади. Қисмат олий ҳукмини ўқиди. Бу ҳукм раддияси учун бутун борлиқда ҳеч

³ Рашидов А. Чингиз Айтматовнинг бадиий олами. - Т.: Ўқитувчи, 2008. – 83 б

кандай қудрат йўқ. Китобхон шу боис ҳам худди шундай бўлиши шартлиги, бошқа нажот йўқлигига ишонади. Шу якун, шу фожиа табиий туюлади, аслида ҳам шундай. Арсен Саманчин фожиасида бутун бир замон, миллат ва хатто дунё фожиаси аксланади. Бозор иқтисодиёти даври бу сувни, гулни, хавони ҳайвонотни сотиш, сотиб олиш мумкин деганими? Ахир, булар инсонга тегишли эмас, ҳеч қачон тегишли бўлмаган. Наҳотки, бозор иқтисодиёти ягона олий қудрат кўли билан мувозанатга солиб қўйилган инсон ва табиат уйғунлигини бузишга йўл қўйса?! Инсоният миллий тафаккурини, миллатини унутиб, ўзи, фақат ўзи учун ғоят бебаҳо ҳисобланган олтину кумушлар билан яшаса?! Ахир, бу абадият қонунларининг бузилганию қиёматнинг яқинлашгани эмасми?! Ана фожиа – дунёвий фожиа. Агар инсоният ўзлигини англамаса, ўзи яратган антимилий маданият болтаси билан ўзини яралайверса, бу фожиа ҳар кун такрорланаверади, ҳар сафар Арсен Саманчинга ўхшаш дунёнинг инсоний устунлари қулайверади. Шундай экан, ҳар бир инсон ўзини инсондек тутмоғи, ҳаётни, тирикликни асраши лозим. Ана шундагина тоғлар қуламайди, табиат ўз қонунлари билан, инсон ўз эътиқоди билан яшайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Айтматов Ч. Тоғлар қулаётган замон (Абадий қаллиқ). - Т.: ВЕКТОР-ПРЕСС, 2009. – 306 (Бундан кейинги кўчирмалар ҳам шу нашрдан олиниб саҳифаси қавс ичида кўрсатилади)
2. Аристотел Поэтика. Т; Янги аср авлоди 2004, 21 бет
3. Рашидов А. Чингиз Айтматовнинг бадий олами. - Т.: Ўқитувчи, 2008. – 83б